

Svedecké výpovede obyvateľov Ľupčianskeho panstva ako prameň k dejinám regiónu v neskorom stredoveku

Pavol Maliniak

Svedecké výpovede, zoznamy svedkov a záznamy z vypočúvaní patria k hodnotným prameňom k regionálnym dejinám, neraz však informujú aj o udalostiach nadregionálneho dosahu. K prostrediu Ľupčianskeho panstva sa na sklonku stredoveku viaže niekoľko prameňov tohto druhu. Pozornosť bádateľov donedávna unikal dokument datovaný do roku 1517, ktorý obsahuje spísomnené svedectvá o hraniciach Ľupčianskeho panstva, hospodárení na tomto území a informuje tiež o podmienkach užívania mlyna v chotári Brezna. Viaceré svedectvá zároveň informujú o situácii na hradnom panstve v období, kedy ho vlastnil rod Dóczyovcov. E. Jurkovich tento prameň vo svojom diele o dejinách hradu a panstva Ľupča vydanom v roku 1929 ešte nepoužil.¹ Na obsah svedeckých výpovedí so zreteľom na hranice hradného panstva a povinnosti poddaných upozornila vo svojej diplomovej práci M. Jeránková (Jurkovičová).² Bližšiemu hodnoteniu prameňa pri interpretácii podobného, avšak podrobnejšieho dokumentu venovali pozornosť M. Skladaný a O. Tomeček.³

Podľa úvodného záznamu 10. marca 1517 zvolal majiteľ panstva Damián Dóczy hodnoverných svedkov v záležitosti vyšetrovania hraníc hradu Ľupča v prítomnosti slúžnych Zvolenskej stolice Juraja Dúbravického a Jána Šteka zo Zolnej.⁴ Už pri týchto údajoch možno konštatovať, že viaceré osoby spomínané v prameni vystupujú i v iných dokladoch z uvedeného obdobia. Ďalej si budeme všímať predovšetkým svedkov z Ľupčianskeho panstva v nasledujúcich zápisoch. Dokument obsahuje 17 svedectiev od 15 svedkov (dvaja svedkovia vypovedali dvakrát).

¹ JURKOVICH, E.: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécssett : Dunántúl Egyetelmi Nyomdája, 1929, 101 s.

² JURKOVIČOVÁ, M.: Hrad a panstvo Slovenská Ľupča do konca stredoveku. Diplomová práca. Bratislava : Katedra slovenských dejín a archívnictva FF UK, 1997, s. 94-95.

³ SKLADANÝ, M. – TOMEČEK, O.: Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. storočia. In: Acta historica Neosoliensia III., 2000, s. 47.

⁴ Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), Diplomatikai Levéltár (ďalej DL) 24 359, pag. 7. Mikrofilmy a fotokópie v Slovenskom národnom archíve a v Historickom ústave SAV.

Prvou osobou vystupujúcou v zaznamenaných svedeckých výpovediach je Ján Šoltýs z Dolnej Lehoty, ktorý žil podľa dokumentu už sto rokov (*Joannes Scultetus de Inferiori Lehota, existens iam annis centum*). Svedok vedel, že hranice územia hradu Lupča sa začínajú od Tergartu až k vrchu Smrekovica (*a Tergart usque ad montem Zmerkowize*) a smerujú odtiaľ k vrchu Tisovský diel (*ad montem Tysowsky dyel*). Od tohto vrchu vedú na vrch Rakytový ker (*ad montem Rakitowy keer*), odtiaľ na vrch Homolka, až ku Drábskej hlave (*ad montem Homolka usque Drabske hlaue*) a odtiaľ až k Zolnej (*usque ad Solna*).⁵ Výpovedi svedka už venovali bádatelia pozornosť. Pri určení polohy hraničných bodov si doterajší výskum všimal najmä lokalitu Tergart (nem. Tiergarten). Jednoduché stotožnenie s Telgártom vylučuje zistenie, že pod týmto označením až do začiatku 16. storočia vystupujú rôzne lokality na území Lupčianskeho panstva. Z obsahu výpovede svedka v roku 1517 je zrejmé, že v danom prípade bol Tergart miestom, kde začínal severný úsek hraníc medzi Lupčianskym a Muránskym panstvom a zrejme aj medzi Zvolenskou a Gemerskou stolicou. Horské hrebene a doliny v tejto oblasti ohraničovali územie hradu Lupča z východu a z juhu. K identifikovateľným názvom v dokumente možno dnes priradiť vyvýšeninu Malá Smrekovica, sedlo Diel, vrch Kečka a potok Zolná.⁶

Svedectvo Jána Šoltýsa dopĺňajú údaje o mieste odkiaľ pochádzal, ako aj o jeho veku. Pokúsime sa ich overiť a doplniť. V roku 1512 potvrdil kráľ Vladislav II. na žiadosť Tomáša Petrika, syna Jána, syna už nebohého Antona listinu, ktorú vydal v roku 1465 Matej Korvín. Podľa tejto listiny kráľ Matej potvrdil na žiadosť Antona z obce Petrik (*possessio Petrik*) konfirmáciu listiny kráľa Žigmunda z roku 1404, ktorá potvrdzovala listinu vydanú kráľom Ľudovítom I. Na základe tohto dokumentu v roku 1358 panovník povolil richtárovi Petrikovi z Predajnej (*Petrik villicus de Prideya*) vybudovať pri potoku Lopeňa (*prope aquam Loppena*) dedinu.⁷ Uvedená dedina, založená na nemeckom práve, je totožná s obcou Dolná Lehota. Stredoveké pramene okrem názvu Dolná Lehota (maď. Alsólehota) používali pre toto sídlo aj označenia Petrova či Petrikova Lehota.⁸ V dokladoch z rokov 1404, 1465 a 1512 vystupuje obec pod názvom Petrik, odvodeným od mena prvého richtára. Jeho potomkami a súčasne richtármi zrejme boli aj vyššie uvedení Anton, Ján a Tomáš Petrik. Listina z roku 1512

⁵ MOL DL 24 359, pag. 7.

⁶ JURKOVIČOVÁ, M.: Hrad a panstvo..., s. 61, 94-95; SKLADANÝ, M. – TOMEČEK, O.: Hranice Lupčianskeho..., s. 49, pozn. 9 (publikované znenie výpovede), s. 59-60.

⁷ MOL DL 24 906. Odpis z 19. stor.

⁸ R. 1424 *Petwrléhota*, r. 1441 *Peterlehota*, r. 1455 *Lyhotha Petri*, r. 1465 *Petriklehathaya*, r. 1504 a 1506 *Lyhotha Petry*. WENZEL, G. (ed.): Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. In: Magyar történelmi tár XII., 1863, s. 274, č. II.; JURKOVICH, E.: Zólyomlipcse várának..., s. 45; MOL DL 30 858, 30 859, 30 861.

spomína nebohého Antona, avšak istého Jána uvádza ešte ako žijúceho otca Tomáša Petrika, ktorý za seba a svojich synov Vavrinca a Petra žiadal o potvrdenie listín na dedičné richtárstvo v Dolnej Lehote. Možno vysloviť predpoklad, že otcom a dedom žiadateľov bol práve Ján Šoltýs.

Medzi svedkami, ktorí vypovedali počas vyšetovania hraničných sporov medzi obcami Selce a Priechod v roku 1528 sa objavuje Tomáš Šoltýs v Dolnej Lehote.⁹ Pri rovnakej príležitosti vypovedal Tomáš Šoltýs z (Dolnej) Lehoty aj v roku 1536.¹⁰ Najpravdepodobnejšie ide o Jánovho syna. Doklad na používanie prímenia Šoltýs pochádza z Dolnej Lehoty už z roku 1504.¹¹ Označenie Šoltýs mohlo ako živé pomenovanie dedičných richtárov nahradiť staršie prímenie Petrik. Podobne, ako Tomáš Šoltýs mohol používať toto prímenie aj jeho otec Ján, v roku 1517 nazvaný Ján Šoltýs. O široko rozvetvenom potomstve Šoltýsovcov v Dolnej Lehote informujú údaje z mladšieho obdobia.¹² Dedičnú funkciu richtára môžeme na základe hodnotených prameňov oprávnené spájať s osídľovaním územia, počiatkami obce Petrikova – Dolná Lehota a jej nasledujúcim spravovaním.

V svedectve Jána Šoltýsa vystupuje do popredia uvedený vek sto rokov. Písomnosti zo stredoveku a raného novoveku uvádzajú vek svedkov niekoľkými spôsobmi. Do prvej skupiny patria údaje o presnom počte rokov. Do ďalšej patrí približné určenie veku. Tretiu skupinu tvoria nedôveryhodné, resp. fantazijné údaje o veku. Historik G. Myśliwski na základe štúdia poľských prameňov za kritérium ich selekcie prijíma 100 rokov, ktoré nezodpovedali ani reáliám stredovekej demografie. Z rôznych období sú známe prípady starcov všeobecne považovaných za storočných, hoci nikto vrátane ich samotných nepoznal dátum ich narodenia. Sto rokov bolo jednoducho synonymom dlhovekosti. Uvedenie vysokého veku svedkov malo pritom často iba zvýšiť vierohodnosť ich výpovede.¹³ K údajom tohto

⁹ *Thoma Solthyz in Inferiori Lehotha*. Štátny archív v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Bystrica (ďalej ŠA pob. BB), fond Mesto Banská Bystrica (ďalej MBB), fasc. 17, num. 34. Zápis v podobe *Thoma Solthyz* a nie *Thoma solthyz* (priame označenie funkcie v dedine) potvrdzujú mená ďalších svedkov v dokumente. Všetky sú uvedené s prímeniami.

¹⁰ *Thomas Schultis de Lehotha*. Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA), fond Hlavný komorskogrófsky úrad – Dominialia (ďalej HKG), krab. 6038, č. 38/no. 2.

¹¹ *Ssoltiss Michaelae... in Alsolehotha*. MOL DL 21 245.

¹² MARSINA, R. – KUŠÍK, M. (eds.): *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II.* (ďalej UFP II.) Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 323, č. 28. K ďalším richtárskym rodom možno priradiť napr. šoltýsov z Rajeckej Lesnej v Trenčianskej stolici. FRIVALDSZKY, J.: Egy felvidéki község és soltészcsaládja. In: *Turul*, 3-4 füz., 71 köt., 1998, s. 92-95.

¹³ MYŚLIWSKI, G.: *Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym*. In: *Kwartalnik historii kultury materialnej*, nr. 3, rocz. XLIX, 2001, s. 181-185.

druhu patrí aj zaznamenaný vek Jána Šoltýsa z Dolnej Lehoty. Jeho svedecká výpoveď bola zaradená na prvé miesto azda i preto, že okrem svojho stareckého veku Ján v minulosti vykonával aj funkciu richtára.

Ďalšie svedectvo poskytol Štefan Kršiak z Jasenia, žijúci podľa prameňa deväťdesiat rokov (*Stephanus Gerczak de Jessena, existens annis nonaginta*). Počas vypočúvania si spomínal podobným spôsobom.¹⁴ Aj pri zisťovaní údajov o Štefanovi Kršiakovi sa možno oprieť o ďalšie pramene. Počas jedného zo sporov, ktorý podnietili Dóczyovci, vydal kráľ Vladislav II. v roku 1504 listinu, v ktorej boli zaznamenané mená niekoľkých desiatok neurodzených familiárov Lupčianskeho panstva. Išlo o poddaných, ktorí sa v službách Dóczyovcov podieľali na vyšetrovaných činoch. Medzi obyvateľmi Jasenia listina spomína osobu zapísanú v tvare *Stephano Yerssak*, ktorý možno čítať v znení Štefan Kršiak.¹⁵ Pozoruhodné údaje o mužovi zvanom Kršiak pochádzajú z roku 1512. Pred súdom Zvolenskej stolice vtedy protestoval zástupca Lupčianskeho panstva, podľa ktorého chcel Kršiak z Jasenia, úradník Damiána Dóczyho (*Krsaag de Jesene, officialis domini Damiani*) ustanoviť breznianskym mešťanom iného mlynára. Brežňania nato Kršiakovi pohrozili, že ak im ustanoví iného, zajtra ho uvidí pod mlynským kolesom.¹⁶ Podľa ďalšieho prameňa z roku 1512 ukradli poľskí valasi ešte pred tromi rokmi na akomsi salaši stádo oviec a kôz, ktoré zahnali na územie Lupčianskeho panstva. Na príkaz Damiána Dóczyho ich so skupinou ozbrojencov prenasledoval Kršiak, jeho dvorský (*Kerschack, dworszky eius*).¹⁷ Keďže uvedené záznamy neuvádzajú krstné meno, ale iba prímene osoby, nemožno potvrdiť či ide o Štefana Kršiaka spomínaného v roku 1517. Tomuto stotožneniu do určitej miery odporuje údaj o vysokom veku svedka. Hoci je nepravdepodobné, že mal skutočne 90 rokov, jeho vyšší vek už mohol sťažovať aktívne pôsobenie vo funkcii dvorského úradníka na hradnom panstve. Pravdepodobný je však príbuzenský vzťah medzi mužmi označovanými ako Kršiak v prameňoch z rokov 1504, 1512 a 1517. V tejto súvislosti treba poukázať na rozšírenie ďalších prezývok odvodených od divožijúcich zvierat. V roku 1504 žili v Jasení poddaní s prímienami Medved' (*Medwed*) a Zubor (*Zwbor*).¹⁸

¹⁴ MOL DL 24 359, pag. 7.

¹⁵ MOL DL 21 245. V listine na ďalšom mieste vystupuje medzi Jasenčanmi aj osoba *Stephano Erssek*. Podobnosť mena nevylučuje príbuzenský vzťah so Štefanom Kršiakom, avšak zohľadniť možno i prímene iného pôvodu.

¹⁶ ŠA pob. BB, fond Zvolenská župa (ďalej ZŽ), Kongregačný protokol I. (1506 – 1579) (ďalej KP I.), fol. 12/pag. 23.

¹⁷ MATULAY, C. (ed.): Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536. I. Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1980, s. 120, č. 374.

¹⁸ MOL DL 21 245.

Podobne, ako v prípade Jána Šoltýsa môžeme predpokladať, že Štefan Kršiak patril k starousadlíkom a dlhodobo žil na Ľupčianskom panstve.

Nasledujúci dvaja svedkovia pochádzali z Muránskeho panstva v Gemerskej stolici. Ambróz, sluha Alexeja z Muráňa, pôvodom z Klenovca (*Ambrosius, servus Alexii de Muran, natione de Klenouicz*) vedel, že vrchy na hraniciach panstva rozdeľujú hranice, ktoré tvoria potoky tečúce k Ľupči až k ich najvyššie položeným tokom.¹⁹ Z obsahu výpovede možno usudzovať, že hranicou panstva bolo rozvodie, ktoré zo západnej strany vymedzovali prítoky Hrona. Vzhľadom na pôvod svedka z Klenovca sa ponúka i doplňujúce vysvetlenie, že z východu tvorilo hranicu panstva povodie Rimavy. Vavrínek Černák z Tisovca (*Laurentius Zernak de Tysowicz*) vypovedal, že z vrchov zvaných Smrekovica alebo Smrekovice (*de montibus Zmerkowize nominatis*), ktokoľvek tam chcel pásť stádo, mal povinnosť zaplatiť poplatok na hrad Ľupča.²⁰ Z hľadiska vývoja pomenovania hraničných bodov je zaujímavé, že Smrekovicu podľa vyjadrenia v svedeckej výpovedi tvorili (viaceré) vrchy. Chybu pisára možno vylúčiť, nakoľko rovnakým spôsobom charakterizoval Smrekovicu aj ďalší svedok z Ľupčianskeho panstva. Bližšie údaje o obidvoch svedkoch z Gemerskej stolice môže azda priniesť výskum prameňov vzťahujúcich sa k tomuto regiónu.

Štefan Farkaš z Predajnej (*Stephanus Farkasch de Predain*) vedel, že z Tergartu (*ex Tergart*) vyhánali kozy k hradu Ľupča, ktoré neboli spoplatnené hradu Ľupča.²¹ V svedeckej výpovedi opäť vystupuje lokalita Tergart. Zmienka o pasení kôz, z ktorých sa neodvádzali poplatky na Ľupčiansky hrad podporuje predpoklad o situovaní Tergartu vo východnej časti panstva. Výskyt maďarského prímenia Farkaš (Farkas – „Vlk“) dokladajú v Predajnej i pramene z nasledujúceho obdobia. Podľa portálneho súpisu z roku 1549 bol richtárom v Predajnej istý Matej Farkaš.²² V roku 1558 bol Matej Farkaš z Predajnej spoluvydavateľom listiny, podľa ktorej odpredal Šimon Šoltés zo Štiavničky polovicu mlyna, ktorý vlastnil od roku 1514 a pre svoju starobu ho už nemohol užívať.²³

Ďalším svedkom bol Ján Lacovič z Predajnej (*Joannes Laczowich de Praedein*). Uviedol, že videl keď vyhánali stádo kôz z vrchov Smrekovice (*de montibus Zmerkouize*), ktoré neboli spoplatnené hradu Ľupča.²⁴ Jeho svedectvo nadväzuje na výpoveď Štefana Farkaša, avšak odporuje výpovedi

¹⁹ MOL DL 24 359, pag. 7.

²⁰ MOL DL 24 359, pag. 7.

²¹ MOL DL 24 359, pag. 7.

²² *Predayna regie majestatis... judex Mathej Farkas*. MOL A 2679, *Conscriptiones portarum, Comitatus Zoliensis* (ďalej CP CZ), pag. 170.

²³ ŠÚBA HKG, krab. 6038, č. 32/no. 26, č. 37/no. 16.

²⁴ MOL DL 24 359, pag. 8.

Vavrince Černáka. Nemožno vylúčiť, že svedkovia z rôznych panstiev vypovedali i o rôznych stranách hraničného vrchu.

Albert Šipák (*Albertus Zipak*) vedel, že Damián Dóczy „za Breznom“ (presnejšie však pod Breznom) pri lese zvanom Pri Tisovskom diele (*ad silvam nominatam prope Tysowsky diel*) zadržal šesťnásť vozov s vahanmi a korytami (*sedecim currus vahany et koritha*), ktoré neboli spoplatnené hradu Ľupča.²⁵ Na tomto mieste obsahuje prameň pozoruhodné slovenské glosy najpravdepodobnejšie prevzaté priamo z výpovede svedka, ktorý vypovedal v slovenčine. Autori zápisu, zrejme stoliční slúžni spomínaní v úvode asi nevedeli do latinčiny preložiť domáce výrazy vahany a korytá. Záznam patrí k najstarším dokladom o používaní týchto slov na našom území.²⁶ Priam ohromujúco pôsobí zmienka o šesťnástich vozoch s vahanmi a korytami. V prípade, že svedok neuviedol ich nadsadený počet môže ísť o rozvíjajúcu sa masovú (manufaktúrnú?) výrobu. O týchto výrobkoch bolo uvedené, že neboli spoplatnené Ľupčianskemu hradu a Damián Dóczy ich zadržal až pri Tisovskom diele. Mladšie pramene prinášajú poznatky aj o spracovaní dreva v breznianskom chotári. V roku 1560 počas vyšetovania priebehu hraníc Brezna podal svedectvo vyššie spomínaný Šimon Šoltés zo Štiavničky. Ako uviedol, mešťania z Brezna mohli slobodne hľadať a dolovať riečne zlato, vyhotovovať šindle a iné drevené vybavenie (*aliaque lignea instrumenta*) na území od Bacúšskeho potoka až k mestečku Brezno.²⁷ Napokon sa možno pristaviť i pri svedkovi Albertovi Šipákovi. Ako vyplýva z ďalšieho záznamu v roku 1517, tento svedok pochádzal z obce Nemecká. Na rozšírenie prímenia poukazujú i ďalšie doklady. Medzi richtármi obcí Ľupčianskeho panstva v listine vzťahujúcej sa k roku 1561 vystupujú Martin Šipák z Nemeckej a Tomáš Šipák z Dubovej.²⁸

Dalším svedkom bol Gašpar Hlaváč z Dolnej Lehoty (*Caspar Lauacz de Inferiori Lehota*). Znenie prímenia v podobe Hlaváč umožňujú čítať záznamy o jeho rozšírení v Dolnej Lehote v mladšom období.²⁹ Svedok vypovedal, že často hnali stáda od troch prameňov alebo studní pri Tergarte (*de tribus fontibus prope Tergart*) k hradu Ľupča, ktoré neboli spoplatnené hradu Ľupča.³⁰ Výpoveď upresňuje udaná poloha miesta, odkiaľ pastieri

²⁵ MOL DL 24 359, pag. 8.

²⁶ Doklady z 2. pol. 16. stor. uvádza MAJTÁN, M. (ed.): Historický slovník slovenského jazyka II. a VI. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1992 a 2005, s. 109 a 293-294.

²⁷ ŠA pob. BB, fond Archív mesta Brezna (ďalej AMB), I. 6/2, č. 18, pag. 4-5.

²⁸ *richtern won dörfen... Martin Sipack won Deutschendorf, Thomas Sipack zu Dubowa*. ŠÚBA HKG, krab. 6038, č. 35/no. 3 et 4, fol. 7. Zachovaný jednoduchý odpis.

²⁹ Urbár Ľupčianskeho panstva z roku 1663 spomína v Dolnej Lehote sedliakov s menami *Martinus Hlawacs, Joannes Hlawacs*. UFP II., s. 323, č. 28.

³⁰ MOL DL 24 359, pag. 8.

vyháňali stádo. Podľa opisu hraníc Lupčianskeho panstva zo 40. rokov 16. storočia ohraničovalo severovýchodný úsek hraníc miesto *Dreyen prunnen, so nahent beim Tiergarten ligen*. Doterajšie výskumy nevylučujú, že miesto je totožné s lokalitou Tri Studne pri obci Telgárt.³¹ Zmienka o častom vyháňaní stád *de tribus fontibus* a pomerne veľká vzdialenosť medzi Telgártom a Lupčou nás však nabádajú k istej opatrnosti pri lokalizácii. Z výpovede Gašpara Hlaváča v roku 1517 nemožno usudzovať, či pastierstvo v tomto priestore zasahovalo až do Gemera. Vzhľadom na vyňatie pasenia spod platieb Lupčianskemu hradu lokalita môže byť identická s Tergartom vo výpovedi Štefana Farkaša.

Tomáš Rus z Dubovej (*Thomas Russ de Duboua*) od svojich predkov počul, že Brezňania dávali na hrad Lupča dvanásť kuních kožušín čo bol ich poplatok. Boli tiež povinní udržiavať priechody v lesoch, kde bola zlá cesta. Vydriavali vždy aj nejakých drábov, ktorí chytali zbojníkov v lesoch.³² Výpoveď obsahuje hodnotné informácie o starších povinnostiach obyvateľov Brezna, nakoľko svedok sa priamo odvolával na rozprávanie svojich predkov. Údaj o odvádzaní dvanástich kuních kožušín poukazuje na pretrvávajúce tradičnej platby v naturáliách. Okrem starostlivosti o cesty, zvlášť potrebnej v horských oblastiach zaujme tiež informácia o vydržiavaní drábov na lapanie zbojníkov či lúpežníkov, ktorí sa zdržiavali v lesoch. Za nepriamy doklad o ich prítomnosti možno považovať správy z prvých rokov vlády Mateja Korvína. Zo Zvolena bola v tom čase opakovane vyslaná vojenská pomoc – žoldnieri proti nepriateľovi do oblasti Brezna a Lupče. Zo začiatku 60. rokov 15. storočia zároveň pochádza správa o vybudovaní opevnenia v Brezne. Oblasť mohli azda znepokojovať zvyšky bývalých vojakov Jána Jiskru.³³ V tejto súvislosti preto neprekvapuje svedectvo Tomáša Rusa, podľa ktorého Brezno vydržiavalo už pred rokom 1517 vlastných ozbrojencov.

Muža označovaného ako Rus z Dubovej spomínajú početnejšie pramene. Medzi obyvateľmi Dubovej nachádzame osobu zvanú Rus už v roku 1504 (*Russ... in Dobbowa*).³⁴ Spomínaný Tomáš Rus zrejme vystupuje medzi svedkami z Dubovej aj v roku 1528. V listine bol však

³¹ SKLADANÝ, M. – TOMEČEK, O.: Hranice Lupčianskeho..., s. 59, 62.

³² MOL DL 24 359, pag. 8.

³³ Štátny archív v Banskej Bystrici, Pobočka Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen, krab. 11, Mestská kniha I. (1465 – 1503), fol. 48 a 74; GERŐ, J.: A cseh husziták Magyarországon. Besztercebánya : Nyomattot Machold F. Könyvnyomdájában, 1910, s. 140-141. Lupčiansky kapitán Gregor z Krbavy opisuje v listine z rokov 1460 – 1461 roztržku medzi zemanom zo Svätého Jána a obyvateľom Brezna v čase, keď bolo v Brezne vybudované opevnenie (*fortalitium in Brizna Banya erat edificatum*). MÁLYUSZ, E. – BORSA, I. (eds.): A Szent-Ivány család levéltára 1230 – 1525. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 51, č. 107.

³⁴ MOL DL 21 245.

zapísaný ako Tomáš Rác (Thoma Raacz in Dobowa).³⁵ Zápis prímenia v tomto prípade vytvára významový posun, nakoľko maďarský výraz Rác označoval srbskú národnosť. Došlo tak k neúmyselnej zámene dvoch odlišných, ale podobne znejúcich prímení Rus a Rác („Srb“). V ďalšej listine, ktorá obsahuje zoznam svedkov z roku 1536 už opäť vystupuje Tomáš Rus (Thomas Rus de Dubowa).³⁶

Svedok František Faber, stavec vo veku približne sto rokov (*Franciscus Faber, homo senex computans eidem annos prope centum*) sa zdržiaval v Brezne od toho roku, keď bol poľský kráľ porazený pod Košicami. Nevedel povedať rok ktorý vtedy bol, až kým Damián Dóczy vypálil mestečko Brezno, čo sa stalo v roku 1517.³⁷ Vo výpovedi svedka sú zahrnuté odkazy na konkrétne vojnové udalosti. Podľa známych údajov bojovalo vojsko pôvodom poľského panovníka Vladislava I. pri Košiciach už v roku 1441.³⁸ Svedok by sa v tomto prípade odvolával na udalosť, ktorá sa odohrala pred 76 rokmi. Časovo bližšie udalosti spojené s vojenským účinkovaním poľského panovníka predstavujú boje medzi uhorským kráľom Vladislavom II. a poľským kniežaťom Jánom Albrechtom, ktoré v roku 1491 prebiehali aj v okolí Košíc.³⁹ Napriek predpokladanému vyššiemu veku svedka za prijateľnejší môžeme pokladať práve odkaz na tieto udalosti, ktoré sa mohli uskutočniť pred 26 rokmi. František Faber preto mohol bývať v Brezne od roku 1491. Za protirečivý možno označiť ďalší údaj, podľa ktorého svedok v Brezne býval až do roku 1517, kedy mestečko vypálil Damián Dóczy. Historické výskumy datujú vypálenie Brezna počas konfliktov Dóczyovcov s mestečkom 30. apríla 1517.⁴⁰ V úvodnom datovaní záznamu svedeckých výpovedí je pritom uvedený 10. marec 1517. Ako vyplýva z nižšie uvedenej charakteristiky dokumentu, jeho zachované znenie nevyklučuje neskoršie zásahy a úpravy.

Výpoveď Františka Fabera je najrozsiahlejšia. Okrem vymedzenia jeho pobytu v Brezne záznam obsahuje aj svedectvo, kvôli ktorému bol predvolaný. Svedok uviedol, že užívanie (breznianskeho) mlyna vždy patrilo hradu Lupča a mlynára ustanovovali tiež z tohto hradu. Damián Dóczy ustanovil mlynára Juraja, ktorý nim bol mnohé roky. Svedok ďalej hovoril,

³⁵ ŠA pob. BB, MBB, fasc. 17, num. 34.

³⁶ ŠÚBA HKG, krab. 6038, č. 38/no. 2.

³⁷ MOL DL 24 359, pag. 8.

³⁸ LUKAČKA, J. a kol. (eds.): Pod osmanskou hrozbou. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. (ďalej Pramene VI.) Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 194-195.

³⁹ Pramene VI., s. 109, č. 46.

⁴⁰ GRAUS, I.: Dóciovci z Veľkej Lúče ako jeden z destabilizujúcich faktorov bankého podnikania v stredoslovenskej banskej oblasti na prelome 15. a 16. storočia. In: Päťsté výročie vzniku thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1995, s. 113-114.

že na hrad Lupča dodávali pivo. Sám vedel, že počas dvoch rokov odovzdávali jeden sud. Vedel tiež, že spomínaný mlyn mali v užívaní aj iní páni pred Damiánom Dóczyom.⁴¹ Výpoveďou Františka Fabera začínajú svedectvá o breznianskom mlyne. Podľa listiny z roku 1406 kráľ Žigmund daroval hradný mlyn ležiaci v breznianskom chotári Breznu. Po niekoľkých desaťročiach sa tento mlyn opäť vrátil pod správu Lupčianskeho hradu. Štatúcia z roku 1465 ho ešte medzi hradnými majetkami nespomína, avšak v súpise príslušenstiev, ktoré s Lupčianskym hradom získal v roku 1470 Ján Ernst sa už objavuje aj mlyn na území Brezna.⁴² Na začiatku 16. storočia bolo spravovanie tohto mlyna predmetom pretrvávajúcich sporov. Na túto skutočnosť poukazuje spomínaný spor Brežňanov s dvorským úradníkom Kršiakom a napokon i nasledujúce svedecké výpovede.

Podľa ďalšieho záznamu opäť vypovedal Štefan Farkaš z Predajnej (*Stephanus Farkasch de Prae dein*). Spomenul si, že keď slúžil v Hornej Lehote, vozili obilie z breznianskeho mlyna na hrad Lupča.⁴³ Rovnaké svedectvo podal Vanšík či azda Ivančík Žiga z Predajnej (*Wanzig Ziga de Prae dein*). Obilie z breznianskeho mlyna tiež vozil na hrad Lupča.⁴⁴ Pavol Turzo z Nemeckej (*Paulus Turzo de Villa Almanorum*) vypovedal, že keď bolo rozdelenie majetkov medzi bratmi Damiána a Ladislava Dóczyho vozil obilie z breznianskeho mlyna „dole na hrad Revište“ a oného času vážil Ivaniš Lužáni (?) (*Iuanisch Chluzany*).⁴⁵ Významné kroky smerujúce k rozdeleniu majetkov Dóczyovci podnikli v roku 1500. K definitívnemu rozdeleniu dóczyovských hradných panstiev Lupča, Šášov a Revište však nikdy nedošlo.⁴⁶ Svedecká výpoveď podáva zaujímavú správu o cestovaní poddaných, ktorí prevážali obilie okrem hradu Lupča aj na vzdialenejšie Revište. Už v listine z roku 1504 vystupujú medzi urodzenými familiármi Dóczyovcov na panstve Revište aj mená, ktoré odkazujú na ich pôvod v Lupčianskom panstve (Gregor Selecký, Šimon Kindernay).⁴⁷ Vzhľadom na polohu majetkov svojich zemepánov neboli izolovaní od okolia, ale pri plnení rôznych služieb a povinností sa dostávali aj do susedných regiónov. Ďalšie svedectvo opäť poskytol Albert Šipák, v tomto prípade už s uvedením

⁴¹ MOL DL 24 359, pag. 8-9. Podľa dokumentu dodávali Brežňania na hrad Lupča *marcialem potum*. Stotožnenie s pivom umožňuje označenie použité v urbári Zvolenského panstva v roku 1752: *cerevisium seu potum martiale a braxatore subarcensi teloniator percipit*. ŠÚBA, fond Komorské panstvo Zvolen – Dobrá Niva, inv. č. 50, pag. 3.

⁴² JURKOVICH, E.: Zólyomlipcse várának..., s. 53-54.

⁴³ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁴ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁵ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁶ JURKOVICH, E.: Zólyomlipcse várának..., s. 58-59, pozn. 197; BAĎURÍK, J.: Z dejín Revištského panstva do polovice 17. storočia. In: *Historica*. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, roč. XXVI., 1975, s. 175-176.

⁴⁷ MOL DL 21 295.

pôvodu z Nemeckej (*Albertus Sipak de Villa Almanorum*). Z breznianskeho mlyna tiež vozil obilie na hrad Ľupča.⁴⁸

Mikuláš Polák z Lopeja (*Nicolaus Polak de Lopei*) dosvedčil že určite vie, že z hradu Ľupča vždy posielali drábov, aby v breznianskom mlyne vážili obilie tak ako aj v iných mlynoch, ktoré patria k hradu.⁴⁹ Z rovnakého pôvodu a miesta je odvodené i ďalšie prímene. V listine z roku 1528 vystupuje Stanislav Poliakovič z Lopeja.⁵⁰ Podobne, ako v prípade Tomáša Rusa z Dubovej, aj tieto prímenia patria k etnickým pomenovaniam odvodeným od jazyka a národnosti ich nositeľov. Ich rozšírenie v závere stredoveku sa spája s osídľovacím pohybom pre ktorý sa zaužívalo označenie valaská kolonizácia. V rámci nej dosídľovalo horské oblasti Karpát obyvateľstvo s pestrým národnostným zložením. Boli v ňom zastúpení aj pastieri z rusínskeho a poľského prostredia. V zozname väčšieho počtu poddaných Ľupčianskeho panstva z roku 1504 nachádzame aj osoby s menami *Valac*, *Valach* alebo *Walach* v obciach Podkonice, Predajná a Nemecká.⁵¹ Valaské obyvateľstvo na území panstva založilo novú osadu v chotári staršej obce Štiavnička. Vzhľadom na prevažne pastiersky spôsob obživy sa valasi často dostávali do sporov so susedmi. V roku 1528 sa pred súdom Zvolenskej stolice sťažovali zástupcovia Brezna na poddaných Damiána Dóczyho z obce Valaská (*possessio Olahfalwa*), ktorí pásli svoje stáda na breznianskom území.⁵² Spomedzi svedectiev počas vyšetrovania priebehu hraníc chotára Brezna v roku 1560 možno uviesť výpoveď, ktorú poskytol Alexej Basaráb z Vikartoviec na Spiši. Pred štyridsiatimi rokmi, keď býval v dedine Valaskej či Štiavničke (*in villa Walachorum Schewnycza*) pásol svoje ovce až k potoku Beňušov a nie ďalej. O hraniciach Brezna však tento muž nevedel povedať nič určitého.⁵³

Svedok Filip Šimoník z Dolnej Lehoty (*Philip Schimonik de Inferiori Lehota*) v roku 1517 vedel, že na hrad Ľupča sám odvážal obilie. Podľa jeho vyjadrenia tomu doposiaľ nie je štyridsať rokov.⁵⁴ Svedectvá s uvádzaným dlhším časovým odstupom je potrebné posudzovať kriticky, hoci aj v negramotnom vidieckom prostredí možno predpokladať určité schopnosti pri odhade udalostí a času. Na rozšírenie prímenia poukazuje starší prameň. V roku 1504 vystupuje medzi obyvateľmi Dolnej Lehoty Matej Šimunik.⁵⁵

⁴⁸ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁴⁹ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁵⁰ *Stanislao Polyakowycz in Lopeya*. ŠA pob. BB, MBB, fasc. 17, num. 34. Medzi Lopejčanmi vystupuje istý *Sthanko* už v roku 1504. MOL DL 21 245.

⁵¹ MOL DL 21 245.

⁵² ŠA pob. BB, ZŽ, KP I., fol. 82/pag. 160. Pozri aj MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 249.

⁵³ ŠA pob. BB, AMB, I. 6/2, č. 18, pag. 4.

⁵⁴ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁵⁵ *Matey Simunik... in Alslehotha*. MOL DL 21 245.

V záznamoch z roku 1517 bolo posledné zapísané svedectvo Ivaniša z Dubovej (*Iuanisch de Duboua*). Vedel, že od svojho otca často počul ako Brežňania vozili z hradu Lupča víno do Brezna a tam ho čapovali tak, ako v iných dedinách patriacich k hradu Lupča.⁵⁶ Výskyt prímenia Ivaniš v Dubovej dokladajú i mladšie pramene. Podľa portálneho súpisu z roku 1549 bol richtárom v Dubovej istý Ján Ivaniš.⁵⁷

Na záver možno zhrnúť niektoré poznatky o všeobecnej charakteristike prameňa. Patrí sem predovšetkým zistenie, že písmo dokumentu sa nehlási do roku 1517, ale pochádza približne z polovice 16. storočia. Môže preto ísť o jednoduchý odpis záznamov pôvodných svedeckých výpovedí. Jeho vznik zároveň môžeme spájať s ďalším obsahovo blízkym prameňom, opisom hraníc Lupčianskeho panstva, ktorý bol vyhotovený v nemčine niekedy v rokoch 1542 – 1548. Obidva dokumenty boli uložené pod spoločnou signatúrou v pôvodnom archíve Uhorskej komory. Latinské zápisy svedectiev pritom nasledujú až za nemeckým opisom panstva. Pravdepodobným autorom prvého dokumentu, ktorý obsahuje i výpovede niektorých poddaných mohol byť lupčiansky kastelán Erazmus Gutt.⁵⁸ Keďže doposiaľ chýbajú informácie o predlohe (originále) záznamov z výpovedí svedkov nemožno spoľahlivo posúdiť, do akej miery odpis zohľadňuje znenie predlohy. Na zásahy ku ktorým mohlo dôjsť počas odpisovania poukazujú nezrovnalosti a chyby v najrozsiahlejšom zázname, vo výpovedi Františka Fabera. Pri odpisovaní dokumentu zrejme došlo k úprave, alebo k aktualizácii znenia prinajmenšom jednej svedeckej výpovede. Vzhľadom na hodnotu obsahu záznamov z vypočúvania svedkov uverejňujeme zachovaný dokument v plnom znení. Pri transkripcii textu sme vychádzali z aktuálnych edičných pravidiel využívaných pri tomto type prameňa.⁵⁹ Za konzultácie ďakujeme PhDr. Radoslavovi Ragačovi, PhD.

Recenzoval: prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc.

Štúdia bola spracovaná v rámci grantu VEGA 1/4541/07 Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia.

⁵⁶ MOL DL 24 359, pag. 9.

⁵⁷ *Dwbowa regie majestatis... judex Iwanys Jan*. MOL CP CZ, pag. 169.

⁵⁸ SKLADANÝ, M. – TOMEČEK, O.: *Hranice Lupčianskeho...*, s. 47, 56.

⁵⁹ ŠŤOVÍČEK, I. a kol.: *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha : Archivní správa MV ČR, 2002, s. 50-53.

Príloha

10. marec 1517

Záznamy z vypočívania svedkov predvolaných Damiánom Dóczym v záležitosti hraníc Lupčianskeho panstva a užívania breznianskeho mlyna v prítomnosti slúžnych Zvolenskej stolice Juraja Dúbravického a Jána Šteka zo Zolnej.

Odpis z pol. 16. stor., lat., MOL DL 24 359, pag. 7-10.

Anno Domini 1517, mense Marcii die 10. convocaverat dominus Demianus aliquos fidedignos homines, quaerens ab ipsis veram justiciam de metis castris Lipsch, praesentibus iudicibus nobilium, videlicet Georgium Dubrawiczky et Joannem Stek de Solna.

Item Joannes Scultetus de Inferiori Lehota, existens iam annis centum cognovit, quod methae castris Lipsch incipiuntur a Tergart usque ad montem Zmerkowize et inde tendunt ad montem Tysowsky dyel. Ab illo monte ad montem Rakitowy keer, inde ad montem Homolka usque Drabske hlaue et abinde tendunt usque ad Solna.

Item Stephanus Gerczak de Jessena, existens annis nonaginta, ipse simili modo recognovit et fassus est.

Item Ambrosius, servus Alexii de Muran, natione de Klenouicz cognovit, quod montes dividunt metas, quae aquae fluunt ad partem Lipsch usque ad summum aquarum.

Item Laurentius Zernak de Tysowicz fassus est, quod de montibus Zmerkowize nominatis, quicumque volebant ibi pecora pascere oportebant ad castrum Lipsch praecium solvere.

Item Stephanus Farkasch de Predain cognovit, quod ex Tergart pellerunt et abegerunt capras ad arcem Lipsch, quae non erant appraeciate arci Lipsch.

Item Joannes Laczowich de Praedein cognovit, quod vidit quando pellerunt pecora, capras de montibus Zmerkouize, quae non erant appraeciate arci Lipsch.

Item Albertus Zipak cognovit, quod dominus Demianus post Bresniam ad silvam nominatam prope Tysowsky diel acceperant sedecim currus vahany et koritha, quia non erant appraeciate arci Lipsch.

Item Caspar Lauacz de Inferiori Lehota fassus est, quod multociens pellerunt paecora de tribus fontibus prope Tergart ad arcem Lipsch, quia non erant appraeciate arci Lipsch.

Item Thomas Russ de Duboua audivit ab antecessoribus suis, quod ipsi Bresnienses dabant ad arcem^a Lipsch duodecim pelles mardurones, hoc erat

eorum census et pontes in silvis oportebant praeparare, ubi mala via erat. Tenebant semper^b super latrones in silvis aliquos clyentes, qui captivaverunt eos tenere.

Item Franciscus Faber, homo senex computans eidem annos prope centum, ille habitavit in Bresno ab illo anno, dum rex Poloniae iacuit sub Caschouiam, nescivit dicere annum, quo anno erat, usque dum dominus Demianus combuserat opidum Brezno, hoc fuit in anno 1517 et semper molendino^c utebantur ad arcem Lipsch et molendinatorem ex arce Lipsch constituerunt, et dominus Demianus constituerat unum molitorem nomine Georgium, ille per multos annos erat, etiam dixit, quod dabant marcialem potum ad arcem Lipsch. Ipse scit, quod per duos annos dederunt per unum vass, etiam scit, quod alii domini ante dominum Domianum (!) utebantur molendino praedicto.

Item Stephanus Farkasch de Praedein recognovit, dum servivit in Superiori Lehotha, quod portabant fruges de molendino Brezno ad arcem Lipsch.

Item Wanzig Ziga de Praedein cognovit, quod etiam portavit fruges de molendino Brezno ad arcem Lipsch.

Item Paulus Turzo de Villa Almanorum fassus est, dum erat divisio inter fratres domini Demiani et domini Ladislauii Docii, quod duxit fruges infra ad arcem Reuschze de molendino Brezno et illo tempore mensuravit Iuanisch Chluzany.

Item Albertus Sipak de Villa Almanorum cognovit, quod etiam portavit fruges de molendino Brezno ad arcem Lipsch.

Item Nicolaus Polak de Lopei cognovit, quod pro certo scit, quod semper ab arce Lipsch clientes miserunt ut in molendino Brezno mensurarent fruges, sicut in aliis molendinis, quae ad arcem pertinent.

Item Philip Schimonik de Inferiori Lehota cognovit, quod ipse solus de molendino Bresno fruges ad arcem Lipsch portavit et duxit, quod adhuc non sunt 40. anni.

Item Iuanisch de Duboua cognovit, ut de patre suo multociens audivit, quod ipse Bresnenses de arce Lipsch vinum ad Bresnia duxerunt et ibidem educillaverunt, sicut in aliis villis, quae pertinent ad arcem Lipsch.

^a *Nasleduje prečiarknuté* Lips.

^b *Nasleduje prečiarknuté* aliquos clyentes.

^c *Dopísané* molendino *na okraji*.